

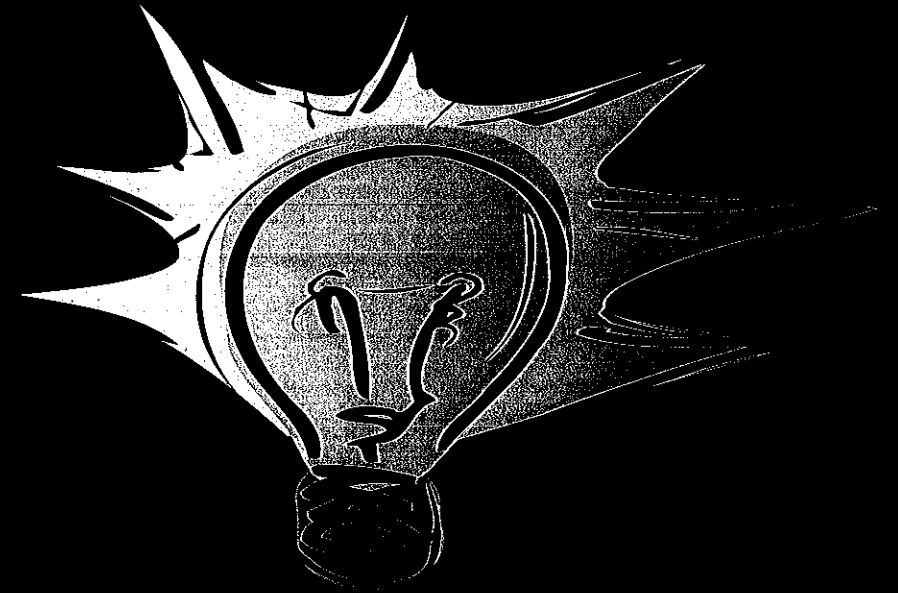
4 פלסטיקה

הסמינר החדש
ללימודי תרבות חזותית, ביקורת, תיאוריה

גיליון מספר 4

עורכת: אריאלה אזולאי

קמרה
אובסקורה
ביח הספר לאמנוח



ה'איימתי'ן' ה'תחנות' רכבת, ראיתם תחנות רוח,
אנאל' לתחנות הכוח כבר הייתם?

אתרי תחנות הכוח של חברת החשמל, שווים ביקור!

זה קורה בחיפה, בחדרה ובאשקלון: תחנות הכוח של חברת החשמל מזמינות
אנחנו לביקור היכרות.

אז מה יהיה לנו שם? מיצג אורקולי מרתק, סיור ממונע בתחנת הכוח, ביקור
במזח הנהגה, שם פורקו את המשא את מטעני הפחם והצצה על מאגרי
הפחם הענקיים המשמשים לייצור החשמל...

רוציתם לדעת עוד? כדאי מאוד!

לתיאום ביקור מראש התקשרו לטל': או ישירות למרכזי המבקרים:

אתר תחנות הכוח בחיפה: 04-8646176
אתר "אורות רבין" בחדרה: 04-6241561
אתר "רוטנברג" באשקלון: 08-6791775

03-5677777

הביקור חינם, מספר המקומות מוגבל, הסיור אינו כולל כניסה ליחידות הייצור

www.israel-electric.co.il



לפי

קוראי העברית קוראים בעונות, בגלים. יכול אדם ללכת על חוף-הים ולראות, שנכון לאותה העת רבים קוראים למשל את מחזיר אהבות קודמות, ובעת אחרת את אהבה בימי כולרה ולקראת החגים את אחרי החגים ואחרי החגים את חרפה של קוטזי, שהפך לקול הדובר של השמאל הליברלי.

הקורא העברי נענה לדופק של הספריות הגדולות, לבחירות של עורכיהם ולמסעות הפרסום של היח"צנים, ומאפשר להם לקבוע את טעמיו התרבותיים והפוליטיים. כך, כמעט שלא שמנו לב כיצד מתפרסמות מתחת לאפינו כמה יצירות מופת פחות מיוח"צנות כמו ספר האי-נחת של פרננדו פסואה, או זן מתחתן של אלטייב צאלח - שניהם בהוצאות מרעננות, שנסדו על ידי נשים תל-אביביות צעירות.

מכל מקום, במקומות בהם שולפים אנשים בציבור את "הספרים שלהם" מתברר, כי לא מעטים מחזיקים באותם הכותרים. וכך, בשיחת טלפון על עניינים אחרים התברר לשנינו, שכמוכן גמרנו זה עתה לקרוא את על העיוורון של זיוה סאראמאנו. המשפטים הנלזבים שחצו את קו הטלפון הנה ושוב הומרו בהתכתבות. המחשבה שהזינה את חליפת הדואלים היתה: איך אפשר לעשות שימוש בספר בדיון עם סטודנטים לסוציולוגיה.

שנהב: כפי שסיפרתי לך בשיחתנו הטלפונית, החלטתי לכלול את על העיוורון כטקסט לחקירה בקורס "מבוא לסוציולוגיה" בסמסטר זה. מעבר למחשבות גדולות על אתיקה ומוסר, סבל אנושי, טבע האדם או מצב-תרבות ומעבר להקשרים טקסטואליים מיידיים יותר או רחוקים יותר (האסוציאציה הבלתי-נמנעת היא, כמוכן: הזהו אדם?) - מאפשר לנו הטקסט הזה הזדמנות לדון מחדש בכמה מן התזות הגדולות של הסוציולוגיה בת-ימינו. הייתי רוצה לקחת אותך אל כמה מן ההקשרים המיידיים שעלו בראשי וגם לשמוע את דעתך על הקשרים אלה כמורה.

אלאור: ספרים אלגוריים מחזיקים סיכוי פדגוגי, אבל גם סכנה. כמורים, הם נותנים לנו הזדמנות לשחק עם המשל ולעשות באמצעותו מניפולציות. אבל, כיוון שיש כאן טריק, צריך

שיחה על ספרו של זיוה סאראמאנו: על העיוורון, הספרייה החדשה, הוצאת הקיבוץ המאוחד 2000

לשים לב מלכתחילה לחוקיו של המשל ולאמן תלמידים לסוציולוגיה להיות חשדנים כלפי חוקיו של כל משחק (מחזירים בתשובה, לדוגמה, יכולים להגיד לך: נניח שהעולם הוא מסדרון. על ההתחלה אני נוטה לומר להם: אבל הוא לא). לכן, כנראה, לימדו אותנו בתיכון ספרי-מוסר אלגוריים כמו "הכחור", "חוות החיות", או "הדבר". עם זאת, אני מסכימה איתך שיש כאן פוטנציאל עצום והוא מעסיק אותי כבר כמה ימים, בעיקר כמוכן סביב האשה והמבט, אבל לא רק. מעניין לאן אתה הלכת עם זה.

שנהב: הקריאה שלי את הטקסט נעשית לפחות בשתי רמות שונות, שמתקיים ביניהן מתח מובהק. אנטח את המתח הזה כך: ברובד האחד, הגלוי, הטקסט הזה מייצר ביקורת נוקבת על החברה העכשווית. האלגוריה של העיוורון מלווה את המצב האנושי בכללותו, כמו שמצהירה על כך במפורש אשת הרופא (אין לה שם משלה, כמו שלאף אחד אין שם משלו): "אני לא חושבת שהתעוררנו, אני חושבת שאנחנו עיוורים... אנחנו עיוורים שרואים... שגם כשהם רואים, הם לא רואים" (עמוד 259).

ההשלכות המיידיות של השימוש באלגוריה זו הן רבות. למשל, אפשר להשתמש בה לתיאור בפעם-המי-יודע-כמה של העיוורון הלבן (שכן, כך נקראת המגפה המתוארת), המאפיין את החברה היהודית בישראל ושמאז אינתיפאדת אל-אקצה הלך והתפשט לכדי מגפה של ממש. מעין מנגנון השמדה עצמי, שמופעל על-ידי כוחות חזקים של גזענות, אתנוצנטריות, לאומנות ופרובינציאליות.

אלא שניתן, לדעתי, לקרוא את הטקסט גם ברובד נוסף, כמעין ביקורת נוקבת על "מצב הטבע", אותו סדר אנושי מטאפיזי, המוגדר לכינונו של "החברתי". ברובד זה ניתן לראות בתיאור של סאראמאנו מעין ניסוי מחשבתי, המבקש לייצר - ולו רק לרגע גנוז אחד - את "הבראשית" של הקיום האנושי, את אותו מצב בו לא קיימת "אמנה חברתית" כלשהי.

אם נאמין לרגע בנרטיב פרוגרסיבי של מצב החברה, וזוהי מעין קפיצה היפותטית אל המצב של לפני היווצרות "החברתי" של אמיל דורקהיים, אשר באמצעותו ניסה להגדיר את תחום המחיה של הסוציולוגיה (פרויקט הלגיטימציה של הסוציולוגיה), או לפני "תהליך התירבות", שאת מהלכיו תיאר בפירוט נורברט אליאס. תיאור של חברה מתבהמת, אלימות מופרטת, חברה ממנה נעלמו הסכין והמזלג ואיתם המתווכים. בעולם בו אין מתווכים שורדים החזקים. סאראמאנו מייצר בו בזמן גם את ביקורת החברה העכשווית וגם את ביקורת "מצב הטבע" ההיפותטי.

אלאור: הקריאה שלי מחזיקה כנראה את שני הרבדים הללו, אולם עבורי הם התאחדו בדמותה של הגיבורה - האשה. ברובד הראשון שלך היא זו שמייצגת את החלשים/ות, וברובד השני היא מתקשרת לתפקיד הקריטי שהיה לה, ברגעים הטרומ-ציביליזציוניים בגן-העדן. בשני הרבדים גם יחד העניין העיקרי הוא המבט, הכוח לראות, להכיר, לזהות, להזדהות, לבחור, להבין, לחשוב, לשפוט, לעשות מעשה.

העובדה שסאראמאנו בחר לתת לאשת הרופא את כוח הראייה (לעומת קאמי, שבחר "בדבר" לתת את העוצמה המוסרית ואת כוח הפעולה לרופא) והעובדה, שהוא זורע רמזים

חוזרים ונשנים לסצנת "בראשית" - הזכירו לי רגע ספרותי מופלא. הרגע הזה מקופל בעמוד האחרון של ספרה של אלאונורה לב "הבוקר הראשון בגן-עדן". בלשון יפה ומצחיקה מתארת לב את הרהוריה של האשה לאחר שכבר נטלה מן הפרי. נזכור שבספר בראשית, המבט מביא מבט מביא מבט (ותרא האישה כי טוב העץ למאכל, וכי תאוה הוא לעיניים... תפקחנה עיני שניהם... וידעו כי עירומים - בראשית ג', 6-8).

לב מותחת את הרגע שבין האכילה של חוה לנתינת הפרי לאדם. אולי היתה זו שעה, אולי יום או שבוע. ארוך או קצר ככל שיהיה, בזמן הזה היתה האשה היצור הראשון והיחיד האינטליגנטי עלי אדמות. היה לה, ורק לה, את המשאב היחיד המבדיל בין האדם לבין יתר היצורים החיים. מה היא החליטה לעשות עם המשאב הזה? לב חושפת בפני הקוראים את הרהוריה של חוה. מחד, היא שוקלת לחסוך מאדם את הקלון והמוות, שהיא כבר יודעת שיהיו מנת חלקה. מאידך, היא חסרה פרטנר. פרטנר ראוי, אינטליגנטי, שיחלוק עימה את העולם. היא מנחשת כבר, שמרגע שתפקחנה עיני יודה את מידות גופו הגדולות וישתרר עליה.

עם זאת, היא בוחרת לחלוק. העובדה שהעדיפה את החברותא על יתרון הראייה היא הגרעין שחולל את היחס האנושי, את הציביליזציה, את קשר ההידברות וההכרה ההדדית. יתרונה נמס בין רבים ונדיבותה נרשמה לה בהיסטוריה כחטא. ממקומה באותו רגע יכולה היתה לנחש את השתררות האדם עליה, אולם התקשתה לנחש עד לאן האלימות האנושית יכולה להגיע.

אולי משום כך לוקח אותה סאראמאגו לסיבוב נוסף. שוב היא היחידה שרואה, שוב היא מוותרת על יתרונה היחסי כדי להיות כמו כולם, כמו שהוא (בעלה), אלא שהפעם אין זה בגן-עדן המוריק, אלא בגיהנום.

שנהב: אני מסכים איתך שאשת הרופא היא אכן הדמות הארכימדית של העלילה כולה. במובן זה היא מפתח לפענוח שני הרבדים עליהם אנו מדברים ואפילו מאפשרת סיכוי לעלות על מסלול פרשני שונה, שעשוי להיוולד מן ההזדמנות המחודשת שניתנה לה באותו רגע גנוז. אולם לפני כן חשוב אולי להבהיר, שיש שתי מסקנות סותרות המאפיינות את המצב הדיאלקטי במפגש בין שני הרבדים. המסקנה האחת היא, שמסוכן לוותר כליל על הקטגוריה המדומיינת שנקראת "מצב הטבע". רוסו כבר דאג להבהיר, שזהו "מצב שכבר לא קיים, שאולי מעולם לא היה קיים ושוודאי שאף פעם לא יהיה קיים". ובכל זאת. למרות ש"מצב הטבע" הוא קטגוריה מדומיינת, שמעולם לא היתה קיימת ולעולם לא תתקיים, נדבכים תרבותיים שלמים נבנו מתוך הנגדה אליה. הפחד מאגרסיה הוא, למשל, מרכיב חשוב בהבניית התבונה הקולקטיבית של בני-אדם.

במובן זה, לפנינו אלגוריה על הגיהנום. עדות מצמררת למציאות אפשרית בחברה מפורקת לאטומים, בהעדרה של סולידריות חברתית, במקום בו נעדרות הצורות האלמנטריות של החיים החברתיים. חברה בה לא מתקיימים היסודות הלא-חזויים שבחווה החברתי, או מה שדורקיים כינה "מצב אנומי".

סאראמאגו מבקש לאפשר לנו לבחון את תנאי הקיום-האנושי בהעדרם של חלוקת עבודה,

ארגון, משפט, דת או מוסר. משום כך, ניתן לראות ב"על העיוורון" מסמך על עוצמתו של "החברתי" ותמרור אזהרה באשר לתנאי הקיום האנושי (The human condition) דווקא בהעדרו של החברתי.

מתוך כך ניתן להגיע להקשרים סוציולוגיים מרתקים. למשל, אפשר לקרוא את הטקסט כמסמך וובריאני מרתק, על אפשרות היעלמותה של הכריזמה, גם אם לא העדר מוחלט, שבלעדיה אין מיסוד חברתי, שהוא מאושיות מה שקרוי "הסדר החברתי". גופמן גם הוא עשוי היה להתעניין בעולם בו מטושטשת האבחנה שנבנתה בעמל רב בין "קידמת הבמה" לבין "אחורי הקלעים". גופמן היה מבקש להגדיר מחדש את היסודות אשר מכוננים את "העצמי" ו"האנושי" בהעדו של חופש התנועה ביניהם. המסקנה האחרת, והלא-פחות חשובה מבחינתי כסוציולוג היא, שמסוכן גם לעשות שימוש מוגזם באותו "מצב טבע", משום שהוא עשוי להצדיק דיכוי ושליטה של אנשים באנשים. אני מסכים איתך, שבסיפור הקונקרטי הזה לא מצליח סאראמאגו לייצר מעבר מושלם אל "מצב הטבע", מפני שבני-האדם נושאים איתם קפסולות של זיכרון. הללו מאפשרים היגיון, סדר, ארגון - ומשום כך, גם לא "מצב הטבע" באמת.

אלאור: בשטחי "הסוציולוגיה הקלאסית" אני מועדת. קשה לי, כאנתרופולוגית, לזהות מצבים טרום-חברתיים. עם זאת, אין לי כאן אגנדה רב-תרבותית האומרת שאנומיה, למשל, היא סוג של סדר חברתי. זה לא מועיל לי.

אני מוצאת בקרב חברת העיוורים את כל מה שאני מכירה ממצב חברתי "תקין": טוב-לב, התחשבות, פחד, ארוטיות, רשע, חסד וכדומה. אני מוצאת ארגון או נסיונות התארגנות, חלוקת עבודה, כריזמה ואפילו סולידריות במובנים מסוימים.

גם קריאה גופמניאנית מתאפשרת כאן. שכן, המשחק בין החזית לבין אחורי הקלעים כן קיים. הוא עדין ומרתק יותר, שכן, הוא מניח שהאחרים אינם רואים ולכן פועל ללא קהל. כינון העצמי והאנושי נעשה מול קהל, המורכב משאריות העצמי והאנושי שנותרו בפועל עצמו.

סאראמאגו מאפשר לנו לדעת מה נשאר. נשארת התרדה מקיום יחסי-מין בפרהסיה, מעשיית צרכים בפרהסיה; נשאר הצורך לשמור על טריטוריה פרטית וזהות קבוצתית (המיטה הופכת לבית, לשם, החדר הופך לכתובת לשייכות שבטית). כך שמבחינתי, אין מצבים טרום-חברתיים ולכן, אין חשש מקריאה בספר כהטפה לשמירה על סדר כזה.

שנהב: אינני בא כמובן לטעון, שחברה של עיוורים היא חברה אנומית. וגם סאראמאגו אינו טוען כך, להיפך: הוא מהפך את היחס בין נורמליות ואבנורמליות. מבחינתו העיוורון הוא תופעה נורמלית, גם במובן זה שרוב (אם לא כל) בני-האדם "הנורמלים" הם ממילא עיוורים וגם במובן שיש לעיוורון היגיון משלו. כפי שהוא אומר במקום אחד: "כנראה רק בעולם של עיוורים הדברים יהיו מה שהם באמת" (עמוד 104).

אולם, החברה שמשרטט לנו סאראמאגו באובדן הראייה היא קשה. בני ובנות האדם איבדו את הכלים שהפנימו בתהליך התירבות. בעולם של עיוורים אוכלים רק בשר נא, האלימות

מופרטת, המדינה נעלמת, עושים את הצרכים על הריצפה ולא קוברים את המתים. האם זה אומר שטבע האדם רע מנעוריו ושרק העין עושה אותו לתרבותי או לחברתי? האם האדם בחברה שאינה רואה להופך יותר רמאי או בהמתי מאדם בחברה שרואה? האם הוא מתכוון לומר לנו, שהתרבות כולה מעוגנת בעין? ומה מעמדו של השקר בחברה שאינה רואה? אשת הרופא עונה על שאלה זו: "אני חושבת שיתכן שהאנושות תצליח לחיות בלי עיניים, אבל אז היא לא תהיה אנושות" (עמוד 202). כלומר "הראייה", על-פי ציטוט זה ואחרים, מכוננת את כל המצב האנושי. ללא "המבט" (לא הליטרלי אלא המטאפורי) אין מוסר קיומי.

אבל אם אחזור למשפט האחרון שלך, אני מבקש לחלוק על שתי מסקנותייך. הראשונה, שלכאורה אין מצבים טרום-חברתיים והשנייה שאין חשש מהטפה. במובן הסוציולוגי-אונטולוגי אכן אין "מצבים טרום-חברתיים". אולם, כתבנית-דיבור פתיינית יש לה את הכוח להצדיק את המצב החברתי, לעיתים כל מצב חברתי.

וכאן אנו מגיעים לעניין ההטפה. ניתן לקרוא את סאראמאנו כמטיף שמרן, המזהיר אותנו ממצב אנרכי. ואזורה זו עשויה להוות כר יוצר לשמרנות חברתית. היא יוצרת את הקשר הרטורי בין כאוס חברתי וניהיליזם לבין ערגה אנושית לארגון. למנהיגות חזקה כמו גם לאלוהים. אני בהחלט יכול לראות במצב כזה הזמנה לדיבור בשבחן של אליטות ובשבחו של הכוח. אפילו הזמנה לכוח.

באופן דומה ניתן לראות בטקסט כתב הגנה מבריק על הלגיטימיות של הארגון. על העובדה, שרק באמצעותו של ארגון רציונלי ניתן לו לאדם להתרומם אל מעבר לטבעו הרע. "אם לא נתארגן ברצינות, אמרה, ישלטו פה הרעב והפחד" (עמוד 77). בפרשנות מסוימת מבקש מאיתנו הטקסט להתנגע לארגון של השינה, לארגון של האכילה, לארגון של הקבורה, לארגון של עשיית הצרכים, של העושר ושל והעוני.

בהעדר ארגון אנו נזכרים, כשאנו יוצאים מן הבית אנו עוזבים לתמיד, כי איננו זוכרים איך חוזרים אליו. כל נקודה היא נקודת אל-חזור אם אובד הזיכרון. כמו שמסביר מישוהו לגבי השיבות הזיכרון: "תארו לעצמכם איזה מזל היה אילו ידע מישוהו את התנ"ך בעל-פה. היינו חוזרים על הכל מבריאית העולם" (עמוד 90). הציטוט המבריק הזה עשוי להסגיר את הלקחים השמרניים של הספר: שסיפור הבריאה המחודש לא יצלח בהעדרה של השגחה, בין אם של האלוהים ובין של הקיסר.

אלאור: אנסה שוב להפך את הדברים בעזרתה של אשת הרופא ולראות, כיצד היא עוזרת לי לרחוק מן האל ומהקיסר גם יחד. ככל שהמשכתי לחשוב על המשל ובעיקר כאן, בתשובה לעיסוק שלך בכוח ובארגון חברתי, נדמה לי כי לא העיוורים הם מושאי הניסוי החברתי-מוסרי הזה, אלא הרואה. "אילו יכולת לראות מה שאני נאלצת לראות היית רוצה להיות עיוור" (עמוד 109).

הקושי המוסרי נעוץ ביכולת לשמר ולהשתמש נכונה בתבונה. העיוורים עושים פחות או יותר את מה שהיינו מצפים מהם לעשות. השלטונות נוקטים גם הם בפרקטיקות שנוצרו

בזיכרון האירופי מימי המגפות הגדולות שפקדו את היבשת. הסקרנות, לפיכך, נאספת סביב פעולותיה של הרואה. מה תעשה חוה הפעם, כיצד תצליח את הניסיון?

חוה, או אשת הרופא, מנסה להעלים מרוב העיוורים את מצבה. השקר הזה מכביד עליה והיא אומרת לבעלה: "אני לא יכולה להמשיך להעמיד פנים שאני לא רואה" (עמוד 108). בעלה, שנתון בתוך סדרי העולם הבנאליים ובתוך הארגון החברתי הצפוי, עונה לה:

"תחשבי על התוצאות, הכי בטוח שאחר-כך ינסו להפוך אותך למשרתת, לשפחה חרופה, תצטרכי לשרת את כולם בכל דבר, ידרשו ממך שתאכילי אותם, שתרחצי אותם, שתשכיבי אותם ותקימי אותם, שתוליכי אותם מפה לשם, שתקנחי להם את האף ותנגבי להם את הדמעות, הם יקראו לך כשתשני, יעליבו אותך אם תתעכבי".

צחקתי למקרא שורות אלה. זה? זה מה שיקרה לה? לנו? לנשים? למשרתים? לשחורים? אם נגלה את כוחנו הרי זו מנת חלקנו היום. במשך שנים הציעו לנשים דורשי-טובתן המפוקפקים להעלים עין, לא להראות שהן רואות, להסוות את כוחן, את תכונתן היחסית, לאגוף להתחנף; עתה, כשיש לה לבדה את כוח התבונה שניטל מכל היתר, עליה להמשיך ולהסתיר אותו?

שאלת הארגון החברתי קורסת אל יחסי מנצל-מנוצל בתבניות האטומיות שלה. בין איש לאשה, בין אם לילדה, בין אהובים. כבר שם ישנן תקלות, שלא לדבר על אלה הפורחות בין זרים.

לפיכך, החזרה למצב "בראשית" איננה הזמנה לאלוהים להיכנס לתמונה ואיננה געגוע להשבת הסדר על כנו; מבחינתי, זוהי הזמנה ל"תיקון עולם" בסיסי, האמור להתחולל קודם כל בכושר הרפלקסיה של האדם עצמו. הפסוק שציטטת לעיל, "תארו לעצמכם איזה מזל היה אילו ידע מישוהו את התנ"ך בעל-פה, היינו חוזרים על הכל מבריאית העולם" (עמוד 90), הוא הכמיהה להתחיל את אנושיותנו מן ההתחלה, לברר אילו מין בני-אדם יכולנו להיות ולמה למעשה הפכנו. כדי לדון בשאלה הזו ולהעמיד במרכז את ההכרה והרפלקסיה - צריך לדבר סופסוף על "המבט".

שנהב: זה בדיוק העניין. "המבט" הוא גם האפשרות לדמיין. הוא מאפשר לנו לייצר אלטרנטיבות אוטופיות שאינן "המצב הנוכחי". הקריאה ל"תיקון עולם", כפי שקראת לזה, מתאפשרת באמצעות המבט, משום שהמבט מצהיר שאינו רוצה לקבל את תנאי הקיום הריאליים ככורת. משום כך, יש להבין את המציאות לא מתוך עובדותיה, הלופתת אותנו לעיתים בגרון, אלא מתוך הניגודים שלה.

הסיבה לכך היא גם מוסרית, גם אפיסטמולוגית וגם מתודולוגית. מוסרית, על שום שהיא משאירה מקום לחירות האדם ולאופציות דמוקרטיות שמאנגרות את המולך הטורף של הכורח ההיסטורי, בלשוננו של ישעיה ברלין. אפיסטמולוגית, משום שהיא מאפשרת לייצר נקודת-אפס בלתי טעונה בסדר הדברים הנוכחי, אם נשתמש בלשוננו של פוקו. מתודולוגית, על שום שהיא מבטלת את הטלאולוגיות שבכורח ההיסטורי ומאפשרת את קיומן של "אופציות אוביקטיביות", אם להשתמש בלשוננו של זובר.

ללא ביקורת זו עשויה ההיסטוריה להביא להצדקת הקיים, כמו שעושה פאנגלוס

הסכולסטיקן ב"קאנדיד" של וולטר. השימוש במבט אינו בא רק כדי לדמיין עתיד ורוד יותר שנמנע מאיתנו, אלא בעיקר בכדי להצביע על הקונטינגנטיות והמקרייות של המציאות בה אנו חיים.

סאראמאגו הפקיד את "המבט" בידיה של אשה ובכך הוא מבקש לכאורה להגדיר מחדש את יחסי הכוח בין הראייה לבין מושאי הראייה. אולם אשת הרופא מתחזה (גם וולטר התחזה). משום שאם לא תתחזה תיענש, כמו כל מי שמנסה להביא את התרבות לבני-האדם (גם פרומתיאוס נענש). כפי שכבר ציטטת מפי הרופא: "תחשבי על התוצאות, הכי בטוח שאחר-כך ינסו להפוך אותך למשרתת, לשפחה חרופה". אני מסכים איתך שזה המצב הקיומי של המדוכאים. אבל איזו תקווה זה משאיר, אם זה מה שיעד המחבר לנושא ה"מבט"? האם זה פוסל את האפשרות שהמבט ייהפך למקור של כוח בחברה בה לכולם נעלם המבט?

סאראמאגו עושה פה טריק. הוא לא משאיר בידינו את התקווה שהשאיר בידינו אפלטון, שהציגה מן המערה תגלה לנו את העולם האמיתי, משום שקווי המיתאר של המציאות מחוץ למערה אינם שונים מן הייצוגים על קיר המערה. על כן, אולי עדיף להיות עיוור. אומרת אשת-הרופא הרואה לבעלה רופא-העיניים העיוור, שבילה את כל חייו בהסתכלות לתוך עיניים של בני-אדם: "אתם לא יכולים לדעת מה זה שיש לך עיניים בעולם של עיוורים. אני לא מלכה, לא, אני פשוט זאת שנולדה לראות את הזוועה, אתם מרגישים אותה, אבל אני מרגישה אותה ורואה אותה" (עמוד 217).

לימים יבוא קאמי, כפי שעשה עבור סזיפוס, וישאל מדוע אינה מתאבדת והוא יענה: בזכות הבנת האבסורד. כמוכן שאפשר גם להיפך. אפשר ש"המבט" עשוי להפריע לדמיין, כלומר שהדמיון הוא אלטרנטיבה לראייה. אבל זה ציר אחר לחלוטין שלא אקח כאן.

אלאור: אם הבנתי אותך נכון, אתה קורא את המבט כאפשרות לראות את האפשרי, גם אם הוא כרגע לא מתאפשר. משהו הכרוך בחזון, ביצירתיות בדמיון. אם כך, הרי שבאמת אין צורך לראות במובן הפשוט של המלה, ואולי אף עדיף להיות עיוורים - משוחררים מן הסצנה העכשווית, המקרית.

כפי שכבר הצלחת להבין ממה שאמרתי עד עתה, אני מפרשת את המבט ברמות ראשוניות יותר. בהרמת הראש, ביישור העין לגובה מושא ההתבוננות, ובהסתכלות. בניסיון לחפש את עיני ז'וזף שני מתבוננת בה כדי לפגוש אותה שם ולקחת את לקח המפגש חזרה אלי, אל עצמי, עצמי שנובט מן ההתבוננות בה/בו. זוהי קריאה קרובה של סאראמאגו בשל סימני הדרך שהוא זורע אל סצנת-בראשית. "איך אפשר", הוא שואל, "לדעת שהדברים הללו קרו כך ולא אחרת, והתשובה שיש לתת היא, שכל הסיפורים הם כמו סיפור בריאת העולם, איש לא היה שם, איש לא נכח, אבל כולם יודעים מה קרה" (עמוד 210).

האמת שבזיכרון יודעת את פוטנציאל המבט שאבד והפך ל-gaze. ב-1966 מתייחס הרב סולובייצ'יק אל הפוטנציאל האנושי האבוד, במקאמר שכתב על מצבו של האדם הדתי בעולם המודרני. גם הוא חזר לתמונת גן-העדן וניסה לפרש את תפקידה של חוה ואת טעם הופעתה המתמדה-בתהליך הבריאה (לפי פרק ב' כמוכן, שכן בפרק א' היא נבראת במאמר יחד עם

הזכר). לטענתו, הופעתו של יצור שהוא זהה לחלוטין לאדם, ולחלוטין נפרד ואחר ממנו, היא ורק היא מחזיקה את הפוטנציאל האנושי של ההכרה.

האדם המתבונן בעליונות בטבע החי והדומם, או ביראה ופחד בנשגב האלוהי, נאלץ לייצר מבט חדש כאשר הוא רואה לנגד עיניו יצור השווה לו לחלוטין - אך שונה ממנו. אם יידע להתבונן במבט הכפול הזה, המאגד את ההכרה בשוויון ובאחרות, יהפוך לאנוש. סולובייצ'יק קובל על הזכר/ים, שלא השכיל לכונן מבט כזה והשתרר על הנקבה/ות, וקורא לתיקון המבט. האם הצליחה אשת הרופא לחולל תיקון כזה? זוהי שאלה פתוחה.

שיירת העיוורים היוצאת משערי מחנה-ההסגר מובלת על ידי אשה רואה, איננה יוצאת אל אמת מובהקת חדשה, כמו היוצאים מן המערה. תיקון העולם, שהוטל על כתפיה, איננו עולה בידיה במובן זה. היא מוליכה אותם היישר אל תוך ההרס שזרעה הציביליזציה הישנה. אל אובדן הבית, הגלות, הרעב והטינופת. עיניה הרואות עסוקות בדבר אחד: בחיפוש. איתור בתים, מציאת מחסן מזון, החזרת אדם לחפציו, מציאת בגדים לכיסוי מערומי הגוף. במונחי התיאוריה הפמיניסטית, היא עסוקה ברסטורציה וברביזיה, בניסיון לגלות את מה שהאחרים אינם רואים. במובן זה סאראמאגו, כמו הוגות אחרות, איננו מציע את השינוי הטוטאלי, איננו ממתיק את הגאולה. הוא רק רומז על כך שהדרך להתחיל מחדש, כאו כן עתה, מופקדת בידי "האחרים/ות", וכי אולי לאחר החיפוש העקשני אחרי כל מה שנעלם מן העין, מה שבזבו הוסתר ונעלם - ניתן יהיה לרדת מן המרפסת ולהצטרף להמון הזועק ברחובות "צועק רק שתי מלים, אני רואה, אני רואה" (עמוד 259).

שנהב: כן. על המבט אפשר לדבר בצורות שונות. דברייך הזכירו לי את הפנים אצל לוינס. וגם המבט בתפישה הפוסט-קולוניאלית. אגב, כדאי גם לשים לב למעמדן של "הקול" כמגדיר של זהות וכאמצעי משחרר. כך, למשל, הפגיש סאראמאגו בין הקול לבין המבט: "אמר בעל האקדח, אני לא אשכח את הקול שלך, ואני את הפרצוף שלך, ענתה אשת-הרופא" (עמוד 114). מדוע כתבה קרול גיליגן, למשל, על "קול אחר" ולא על מבט אחר? או מדוע דיברה גיאטרי ספיבק על יכולת המוכפפים לדבר ולא על יכולתם לראות? מה זה אומר על היחס ביניהם? אפשר לדבר על הרבה מאוד דברים, כמו קשרי שארות ומשפחה, נוודות, סטייה ושיגעון או מיניות וזהות. אבל לדעתי, הגיעה העת לסיים. אני חושב שאי-ההסכמות בינינו או המקומות השונים אליהם לקחנו את הדברים מצביעים, במידת מה, על העושר של הטקסט, אולם גם ובעיקר על המורכבות וההפכפכות של התופעות עליהן אנו מדברים.

אלאור: גיליגן, ספיבק ואחרות דיברו על "הקול", כי אותו הצליחה החברה להשתיק. את המבט, לעומת זאת, קשה כנראה לשלול. ניתן כמוכן ללמד אותך כנערה או כעבד להשפיל מבט, או לא לדבר על מה שאת רואה, אבל סאראמאגו צריך היה לייצר בעבורנו את האלגוריה של שלילת המבט - כדי שנבין ששלילת כאלה ואחרות הן גולה של האנושי.